

IJRO SANA'TIDA NUTQ MADANIYATI MASALASI

Xasanboyeva Roziyabonu Abdusalom qizi

O'zDSMIFMF "Dramatik teatr va kino aktyorligi" 2- bosqich talabasi

roziyahasanboyeva6@gmail.com

Ilmiy rahbar: Anvarov Otabek Rustambek o'g'li

O'zDSMIFMF "Teatr san'ati" kafedra o'qituvchisi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada bugungi kun teatr san'atida aktyorlarning nutqi, o'zbek san'atkorlarining nutq madaniyati, notiqlik san'ati va sahna nutqi teatr san'atining ajralmas qismi sifatida tahlil qilingan.

Kalit so'z: San'at, madaniyat, sahna harakati, notiqlik, nutq, nutqiy sermazmunlik

San'atni azaldan o'zimizning oddiy xalq suyganligini, xalqimizni san'atsiz tasavvur qilib bo'lmasligini albatta hammamiz juda yaxshi bilamiz. Misol uchun aytaylik, xohlagan vaziyatda kimdir qo'shiq hirgoya qilishi hattoki, yig'ilish majlislarida ham ruhlantirish uchun kinodan parcha yoki bo'lmasa biror bir ibratli maqol, matal aytilishi. Aholi, ayniqsa, olis hududlarda isteqomat qiladigan fuqarolarga madaniy dam olish xizmatlari ko'rsatish darajasini oshirish, respublikaning barcha hududlarida te'atr, sirk va boshqa turdagi ommaviy madaniy va konsert tomosha tadbirlarini tizimli ravishda yo'lga qo'yish, madaniyat va san'at sohasida iste'dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va qo'llab quvvatlash, ta'lim muassalarini milliy cholg'ular musiqa darsliklari, notalar to'plamlari va o'quv- metodik adabiyotlar bilan ta'minlashning yaxlit tizimini yaratish maqsadida qator tadbirlari yo'lga qo'yilmoqda.

Hattoki O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimovning "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" asarida "Albatta, hozirgi davrda bozor iqtisodiyoti talablarini ham inobatga olish kerak. Lekin yuksak badiiyat va haqqoniylik, ezgu maqsadlarga xizmat qilish ruhi bilan sug'orilgan asarlar yaratish - barcha san'at turlari kabi bu soha uchun ham asosiy mezon bo'lishi tabiiy. Bu maqsadga erishish uchun yosh va iste'dodli dramaturg va rejissorlar, teatr aktyorlarini tarbiyalab voyaga yetkazish, ayniqsa, dolzarb ahamiyat kasb etadi." Agar biz O'zbekistonimizni dunyoga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va yorug'

kelajagini ulug'lamoqchi, uni avlodlar xotirasida boqiy saqlamoqchi bo'lsak, avvalambor, buyuk yozuvchilarni, buyuk shoirlarni, buyuk ijodkorlarni tarbiyalashimiz kerak.", deb ta'kidlagan edi.¹

Bundan ko'rinib turibdiki sahna san'atining beqiyos ta'sir kuchiga ega ekanligini, bu sohani yuksaltirish uchun, avvalo, yoshlarga e'tibor qaratish, yosh iste'dodlarni tarbiyalab, malakali kadrlar tayyorlash kerakligini kunning dolzarb va muhim vazifalardan biri ekanligini bilib olish ham mumkin. Chunki san'atkor-tarix va kelajak o'rtasidagi o'ziga xos ko'priq, ajdodlar va avlodlar me'rosini, an'analarini bir biriga bog'lovchi vositadir. San'atning yana bir asosiy xususiyati-bu uning eng muhim tarbiya vositasi ekanligi bilan birgalikda belgilanadi.

Shuningdek, Davlatimiz Prezidenti Sh.M.Miromonovich 2022-2026 - yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi ham ko'rib chiqildi.Shu bilan bir qatorda Prezident Shavkat Mirziyoyev "Madaniyat va San'at sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish kabi chora tadbirlari to'g'risida"gi qarorni imzoladi.

Har bir kishining o'zaro yuksak madaniy nutqiy aloqada bo'lishi insonning ruhiy dunyosini boyitish bilan uning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini tarbiyalash, inson tabiatini chuquroq bilish, tafakkurning sayqallanishini yanada takkomilashtirish va ayniqsa, mustaqillik g'oyalarini taraqqiyotimizning har qanday yo'nalishlarida mustahkamlash orqali bugungi barkamol avlod tarbiyasi bilan bog'liq ulkan masala va muammolarni hal qilishda kasb etadi.

Nutq tarbiyachining qo'lidagi juda muhim va ayni paytda, g'oyat nozik vosita bo'lib, har bir kishiga o'zining chinakam bunyodkor va haqiqatan ham yaratuvchanligini his qilishga yordam beradi. Mana shuning uchun ham madaniyat va san'at oliygohining bugungi bitiruvchilari faqatgina badiiy so'z ijrochisi, ijodkor va tashkilotchilargina emas, balki shu bilan bir qatorda milliy qadriyatlarimiz, an'analarimiz va adabiyotimizning og'zaki targ'ibotchilari deb e'tirof etsak ham bo'ladi. Ayniqsa, Mustaqillik sharofati tufayli adabiyotimizning eng go'zal namunalari dunyo xalqlari tamadduniga xizmat qilib kelayotgan bugungi kunda nutqiy madaniyatni yanada yuksaltirish-bu davr talabidir.²

San'at, shu jumladan, bayramlar insoniyatni go'zalikka chorlovchi, ezgu an'analarni birlashtiruvchi ma'naviy vosita hisoblanadi. Har qanday insoni qalbida san'atga bo'lgan muhabbat bo'lar ekan, undan xech qachon yomonlik chiqmaydi.

¹ I.A.Karimov. "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch.", "Ma'naviyat" nashriyoti Toshkent -2008y (139-140-145-b)

² A.Nosirova "Sahna nutqi", "Tafakkur -Bo'stoni" nashriyoti Toshkent-2013y 222b (14-b)

Albatta biz yuqorida aytib o'tganimizday hayotni san'atsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Insonda ilm shakllanib borarkan, shu bilan birga san'at ham shakllanib boradi. Aytaylik, biron bir kishi kitob o'qiganida asarda bo'layotkan voqealar uning ko'z o'ngida gavdalanadi.

"Ilm bilan san'at bir-biri bilan yurak va o'pka kabi uzviy bog'langanki, agar ulardan biri buzilgan bo'lsa, ikkinchis ham ishlamaydi." deb yozgan edi L.N.Tolstoy. K.S.Stanislavskiy tizimining sahna nutqini o'qitish metodikasi ham, buyuk yozuvchi obrazli qilib aytganidek, ilm bilan san'atning o'zaro bir-biri bilan uzviy bog'liqligiga asoslanadi.³

Ming afsuski so'ngi yillarda kino, teatr va ijtimoiy tarmoqlarda ba'zi san'at vakillari turli xil she'valarda, ko'cha tilida nutq bayon etishlari, so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilishi, urg'u ohangni muhim so'zga emas, ikkinchi darajali bo'lgan so'zga qo'yish, pauzalar noto'g'ri ekanligi, so'zlarni oxiri yutib yuborilishi, talaffuzni tushunarsizligi kabi illat va nuqsonlar hozirgi kunimizning eng dolzarb muammosiga aylangani barchamizga ma'lum. Ko'plab aktyorlar o'quv dargohlarida sahna nutqi fanini yaxshi o'zlashtirmaganli sababidan, san'at sohaning muammoli jihatiga aylanib qolmoqda. San'at va Madaniyat soha vakillari xalq uchun ko'zgudir. Shuning uchun ham har bir tarbiyalanayotgan yosh aktyor va ijodkor nutqga e'tibor qaratishi lozim.

Yana bir eng nozik masala- shaxsiy nutq texnikasiga yetarlicha baho bera olmaslikdir. Ko'p hollarda aktyor msahnada to'g'ri organik harakat qila olsa, qolganlari o'z-o'zidan kelaveradi, deb hisoblanadi. Partnyorga ta'sir ko'rsatishning zarurligi uni so'zlarni yaxshiroq talaffuz etishga majbur qilishi, faollik, aniqlik va maqsadga muvofiq xatti-xarakat, partnyorga kerak bo'lgan ohang, uning tovushiga muvofiqlashgan bo'yoqni beradi.⁴

Sahna nutqi madaniyati masalasi-zamonaviy aktyorlik san'atining o'ta muhim muammolaridan biridir. Ko'pgina mutaxassislar aktyorlik san'atida nutq bugungi kunda eng kuchsiz a'zo, degan xulosaga keladilar. Bosh bo'g'inga, ikkinchi darajali so'zlarga urg'u bermaslik, matni bo'lib aytish, oxirgi so'zlarni yutib yuborish, talaffuzni tushunib bo'lmazligi kabi kamchiliklar teatrda oddiy holatga aylandi. Tomoshabin aktyorning nima deyayotgani haqida qo'shnisidan so'rashga majbur. Bunday nutqni aktyor o'yinining yangi manerasi deya qabul qilib, aktyorning hayotga ijodiy maksimal yaqinlashuvi deb qaramoqdalar. Nutq madaniyatini yaxshi egallamagan aktyorlarga sahnada realizm yoki norealizmning talablarini oqlovchi

³ A.Nosiroz va "Sahna nutqi", "Tafakkur-Bo'stoni" nashriyoti Toshkent-2013y 222b (15-b)

⁴ M.Abdullayeva "Rejissura", "Adabiyot uchaqlari" Toshkent-2016y 175b (133-b)

sifatida qarash mutlaqo noto‘g‘ri. Nutq madaniyatiga yetarlicha baho bera olmaslik, metotonlilik spektakllardagi so‘zlashuv partiturasiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Jarangdor, musiqali nutq bugungi kunda yuzakilik, soxtalashtirilgan ohangga o‘z o‘rnini bo‘shatib bermoqda. Ko‘pchilik aktyor, rejissorlar bugun so‘z va nutq ustida yetarlicha ishlaymay qo‘ydilar.⁵

Ayrim so‘z ijrochilari, o‘z ovozlari ustida muntazam ishlab bormasliklari tufayli ifodali vositaning sehrli imkoniyatlaridan mahrum bo‘lib qoladilar. Bora-bora ovoz tembirining (ovozning o‘ziga xos sifati) kam ifodaliligi, ovozning xirildoqligi, sof jarangdorligining yo‘qolishi kabi salbiy hodisalar ro‘y bera boshlaydi. Bunday nuqsonlar oldini olishning birdan-bir va to‘g‘ri yo‘li ovoz ustida muntazam ish olib borishdir.⁶

Sahnada so‘z bilan ta‘sir etmoq, xatti-harakat qilmoq uchun jarangdor, yaxshi sozlangan ovozga ega bo‘lish talab etiladi. Agar aktyor yuksak iste‘dod sohibi bo‘lib, ovozi zaif bo‘lsa tomosha zalida yaxshi eshitilmasa, u holda uni to‘liq mahoratga ega aktyor deya aytolmaymiz. Shu bilan birga, chuqur ma‘noga ega fikr va go‘zal hissiyotlarini sahnada xirillagan, bo‘g‘iq ovoz orqali ifoda etilishi ham tinglovchilarga erish tuyulishi mumkin.⁷

So‘z san‘ati ijodkorlarini yetishtirishning hamma bosqichlarida so‘z san‘ati ustida, ya‘ni yozma nutqning, badiiy matnning estetik ta‘sirchan talqini ustida ishlashdagi jarayoni uzluksiz va tadrijiy mukammallashib borish tamoyilida davom ettiradi. Oliy ta‘lim dargohiga endigina qadam qo‘ygan talabaning imkoniyatlarini sinab ko‘rish maqsadida gapirtirib ko‘rish, o‘qitib ko‘rish, ijro ettirib ko‘rish bosqichlaridan boshlab, har bir talabaga xos fazilatlarini rag‘batlantirib, nuqsonlar bartaraf etib boriladi. Texnik mashqlar boshlanishi bilan talaba o‘zi bilgan narsalarni emas, balki ustod-pedagog yo‘llanmalari doirasidagi matnlar-maqollar, tez aytishlar, she‘riy lavhalar, hikmatli so‘zlar va hadislar bosqichiga o‘tish bilan ma‘suliyat oshib boradi va ana shu bosqichning o‘zidanoq professional tarbiya jarayoni ham boshlanadi. Undan so‘ng talaba o‘zi bilgan narsalarni emas, balki bilmagan, lekin bilishi zarur bo‘lgan haqiqatlarni, o‘zi uchun yangilik bo‘lgan professional qonun-qoidalarning dastlabki elementlarini o‘zlashtirishga majbur bo‘lib qoladi. Shuning uchun so‘z ustida ishlash jarayoni o‘quv dasturining birinchi bosqichidan oxirgi cho‘qqisigacha uzluksiz davom ettirish kerak bo‘ladi.⁸

⁵ M.Abdullayeva “Rejissura”, “Adabiyot uchqunlari” Toshkent-2016y 175b (133-134b)

⁶ J.Mamatqosimov “Ommaviy bayramlar Rejissurasida sahna madaniyati”, “Fan va texnologiya” Toshkent-2009y 206b(39-b)

⁷ M.Abdullayeva “Dramatik teatr va Kinoda aktyorlik mahoratri”, “Tafakkur qanoati” Toshkent-2014y 189b (95-b)

⁸ A.Nosirova “Sahna nutqi”, “Tafakkur-Bo‘stoni” nashriyoti Toshkent-2013-y222b (47-b)

So‘z talqini jarayoni ham mantiq taqozosi bilan oddiydan murakkabga, soddadan mukammallikka, milliylikdan umumjahoniylikka tomon yo‘nalishlarda bosqichma bosqich o‘tib boradi. Jonli so‘z san‘atida, boshqa sohalardagi mavjud bo‘lgan imkoniyatlarni zarracha kamsitmagan holatda, umumjahoniy ma‘naviyat durdonalari bilan tanishtirish, tinglovchilar ommasini faqatgina milliy zamin tajribalari asosida emas, balki butun dunyo olim-u ulamolari, fozil-u fuzalolari qo‘lga kiritgan, muassar bo‘lgan eng sara badiialar, yuksak tafakkur hosilalari bilan birga bevosita tanishtirib borish imkoniyatiga ega bo‘lgan qudratli bir soha hisoblanadi. So‘z ustida ishlash jarayonida esa e‘tibor berish zarur bo‘lgan omillar mantiqiy va metodik ravishda yoritib boriladi. Chunki bu omillardan nechog‘lik o‘rinli va samarali manfaatdor bo‘lish ma‘suliyati har bir pedagogni zimasi tushishi muhim ro‘l o‘ynaydi. Shu bilan birga, har bir pedagog bunday omillardan to‘la foydalanishi, uni muayyan ma‘noda isloh etish hisobiga o‘zi kashf qilgan samarali lavhalarni ilova qilish va o‘z darsliklariga yanada zavqliroq, mazmunliroq, mantiqiy-estetik ta‘sirchanroq ko‘tarinki ruh berishi zarur bo‘ladi. So‘z san‘ati o‘rganuvchilari uchun dastur tanlanganda butun diqqat e‘tiborni tizimli, muntazam o‘rganish jarayoniga qaratish kerak. Buning uchun qilinadigon ishlarning oddiydan murakkabga, osondan qiyinga tomon bo‘lgan yo‘nalishi va ana shu yo‘ldagi izchilikka rioya qilinishi zarur. Ijodkorlar so‘z ustida ishlaganda ijro etayotgan asarining ma‘no va mazmuniga uning mohiyatiga alohida e‘tibor qaratishi, ijro qilayotgan asarini o‘zi tushunib va tomoshabinga tushunarli qilib yetkazib berish ijodkordan talab etiladi.⁹

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, sahna etika va estikasi nafaqat turli badiiy oqshom yoki muhtasham bazm kechalaridagina emas, balki kundalik hayotimizdagi quriladigan suhbatlarimizda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, sermazmun nutq, so‘zlangan uzoq muddatli so‘zlashuvdan afzaldir. Allomayumutafakkirlarimiz aytganlaridek-“Oz so‘zla, soz so‘zla”. Albatta, nutq faqatgina biz ijodkorlar va san‘at sohasi vakillariga zarur bo‘libgina emas balki, har bir ongli kishi uchun ham zarurdir. Sababi yurtimizdagi yasalgan shevaraldan ko‘ra baribir o‘zimizning toza va chiroyli adabiy tilimiz yaxshiroq. San‘atkorlar sahnada hammaga namuna bo‘lishi, badiiy barkamol, yuksak nutq madaniyati darajasidagi sahna asarlari yaratish uchun kundalik hayotda ham nutq madaniyatiga ega bo‘lishi lozim. Sahna nutqi madaniyati aktyorlik san‘atining muhim va eng kerakli qurolidir. Sababi san‘at ahli adabiy tilning ilg‘or targ‘ibotchilari hisoblanadilar.

⁹ A.Nosirova “Sahna nutqi”, “Tafakkur-Bo‘stoni” nashriyoti Toshkent-2013y 222b (48)

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Harakatlar strategiyasi: fan va ta’lim (muammo va yechimlar)” mavzusidagi yosh olimlar va doktorantlarning 5-ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari TO‘PLAMI – Toshkent — 2021
2. K. S. Stanislavskiy – “Aktyorning o‘z ustida ishlashi” (T. Xo‘jayev tarjimasini) Toshkent – “Yangi avlod”- 2017
3. M. Abdullayeva “Dramatik teatr va kinoda aktyorlik mahorati” “Tafakkur qanoti” nashriyoti Toshkent – 2014
4. M. Abdullayeva. “Sahna mahorat maktabi” “Chashma print” nashriyoti Toshkent — 2011
5. M. Abdullayeva. “Rejissura” “Adabiyot uchqunlari” nashriyoti Toshkent – 2016
6. R. Usmanov “Rejissura” “Fan” Toshkent — 1997
7. J. Mahmud “Aktyorlik mahorati” “Bilim” Toshkent – 2005
8. Sh. Usmonov “Sahna harakati va jangi” “Navro‘z Nashriyoti” Toshkent – 2014
9. Sh. Usmonov “Ritmika – Plastika” – o‘quv qo‘llanma Toshkent — 2020
10. A.Nosirova “Sahna nutqi,”Tafakkur-Bo‘stoni”nashriyoti Toshkent-2013
11. J.Mamatqosimov ‘Ommaviy bayramlar Rejissurasida sahna madaniyati”, ‘Fan va texnologiya” Toshkent-2009y

